

פליטות אוקראיניות בישראל - "בין מלחמה אחת לאחרת"

תמונת מצב:

בחלוף שנתיים לפלישה הרוסית לאוקראינה

פברואר 2024

שנתיים לאחר הפלישה הרוסית לאוקראינה, פליטים אוקראינים השוהים בישראל מוצאים את עצמם, שוב, במלחמה. הפליטות מהמלחמה בארץ מולדתם - וההתמודדות עם מלחמה נוספת במקום מקלטם - מעצימות את מצבם הפגיע ממילא, שרק הולך ומחמיר.

התקיפה הברוטאלית של חמאס ב-7.10 והמלחמה שבאה אחריה, עוזן מטלטלות את החברה הישראלית כולה. כולנו הוכנו בתדהמה, אבל וצער, ומצב החירום שנכנסנו אליו מכתוב עבור רבים את חייהם - את מקום העבודה, בתי הספר והמגורים הזמניים. רבים נאלצו להעתיק את חייהם למקום שאינו מסכן אותם, והם עקורים בארצם.

קבוצות שיש להן רשת ביטחון קהילתית וכלכלית (בין אם באמצעות מנגנוני סיוע ממשלתיים, ובין אם בזכות חוסן קהילתי קודם), מוצאות את עצמן במצב שלא הכירו בעבר, מתמודדות עם אתגרים רבים ובראשם עם הטראומה. אך קבוצות שהן מוחלשות מלכתחילה, הפגיעות יותר למצבי חירום ומשברים, שאינן נכללות במנגנוני הסיוע המדינתיים, מצויות בסכנה כפולה ומכופלת מפני הידרדרות לעוני, אי ביטחון תזונתי חמור, דרות רחוב, זנות הישרדותית וסחר בבני אדם.

בתוך כך, נכללת קבוצת הפליטים האוקראינים, המורכבת ברובה מנשים וילדיהן, ושמהז - 7.10 חל גידול של כ-70% במספר הפניות שלהם לא.ס.א. לסיוע הומניטרי. בנייר זה תכונה קבוצה זו: "הפליטות האוקראיניות". המלחמה בישראל הוסיפה להחמיר את מצבן ההומניטרי של הפליטות האוקראיניות השוהות פה, והמלחמה בישראל גם הסיטה את תשומת הלב העולמית מן הפלישה הרוסית לאוקראינה (אל הסכסוך הישראלי-פלסטיני), כך שפליטות אוקראיניות נותרו יחסית לבדן במערכה.

בישראל שוהות כ-14,000 אזרחיות אוקראינה שנמלטו לכאן מאז ה-24.2.2022, והן אינן זכאות שבות. נוסף על כך שוהים בישראל כ-20,000 אזרחי אוקראינה שהיו כאן לפני מועד זה מסיבות שונות כמהגרי עבודה, מבקשי מקלט או מהגרים חסרי תיעוד. שתי הקבוצות שוהות בישראל כיום כחוק תחת הגנה קבוצתית מפני הרחקה שכן מדינת ישראל מכירה בכך שאין אפשרות לגרשן לאוקראינה. לפי נתוני רשות האוכלוסין, מאז ה-7.10 עזבו את הארץ קרוב ל-4,000 אזרחי אוקראינה.

בעקבות פרוץ המלחמה באוקראינה ותחילת הגעתן של הפליטות האוקראיניות ארצה, סיפקה מדינת ישראל מעטפת סיוע לפליטות, שכללה שירותי בריאות, תווי מזון וסיוע בדיוור במקרי קצה. עם הזמן הצטמצמו שירותי הסיוע לשירותי בריאות מסוימים בלבד, שמתחדשים מדי תקופה ונכון להיום תקפים עד 31.3.24.

במקביל, הסיוע שסופק לפליטות על ידי קרובים ומתנדבים, שבתחילת הדרך סייעו בביגוד, מזון וקורת גג, הדלדל במהלך השנתיים שחלפו, וכך גם כוחה של החברה האזרחית להחליף את מקום המדינה ולספק את מערכת התמיכה הנחוצה לפליטות.

לא זו אף זו, מאז פרוץ המלחמה בישראל ב-7.10.23, פליטות רבות איבדו את מקום עבודתן בניקיון מסעדות, בתים ועוד. אובדן ההכנסה והיעדרה של רשת ביטחון כלכלית-סוציאלית, מגבירים את הסיכון של הפליטות האוקראיניות וילדיהן - קבוצה הנמצאת ממילא בסיכון כפול - לאי ביטחון תזונתי קיצוני, פינוי עקב חוסר יכולת לשלם שכר דירה וניצול.

אלה הקשיים המרכזיים שעמן נאלצות להתמודד כיום הפליטות האוקראיניות השוהות בישראל, בחלוף שנתיים לפלישה הרוסית לאוקראינה:

רפואה וביטוחי בריאות: המדיניות שהופנתה בשנתיים האחרונות כלפי הפליטות האוקראיניות מאופיינת בעמימות והחלטות של הדקה ה-90 ומותירה את המוחלטות והמוחלשים ביותר בחברה במצב תמידי של אי-ודאות. כך, למשל, בתחילת חודש אוגוסט 2023, הופסק במפתיע הסדר שירותי הבריאות והוביל לעצירה פתאומית של טיפולים רפואיים ולסיכון חייהם של מטופלים. רק לאחר מאבק ציבורי, לחץ מצד ארגוני החברה האזרחית, שגרירות אוקראינה והגשת עתירה משפטית - חודש ההסדר עד סוף שנת 2023. בחודש ינואר השנה, רק בעקבות עתירה משפטית נוספת, חודשו פעם נוספת שירותי הבריאות - ונכון להיום הם תקפים עד 31.3.24.

יש לציין, שגם שירותי הבריאות שניתנו עד כה, היו מקיפים רק לבני 60+, ושירותי הבריאות של מרפאות "טרם", הזמינים לכל יתר אוכלוסיית הפליטות האוקראיניות, הם בבסיסם שירותי חירום ואינם מספקים שירותי בריאות הולמים לאורך זמן. בנוסף, אזרחים אוקראיניים שנכנסו לישראל לפני המלחמה אינם זכאים לשירותים רפואיים כלל.

אשרת תייר: ביום 7.2.24 נקבע ע"י השופטת מיכל אגמון גונן, שרשות האוכלוסין וההגירה תנפיק לכלל אזרחי אוקראינה השהים בישראל תחת ההגנה הזמנית, וכל עוד ההגנה הזמנית בתוקף, אשרה מסוג 5א2, וזאת לא יאוחר מיום 3.3.24. פסק דין זה, הוא צעד בכיוון הנכון משום שהוא יאפשר לפליטות אוקראינה וודאות (יחסית) ויקל עליהן במגע עם מעסיקים ונותני שירותים (למשל, בנקים).

אולם, לאורך כל השנתיים האחרונות (וגם נכון לרגע כתיבת נייר זה), הפליטות האוקראיניות לא קיבלו ויזות מיוחדות/מעמד מיוחד אלא שוהות כאן עם ויזת התייר שלהן המחודשת מעת לעת. במשך תקופה ארוכה, חודשו ויזות התייר הללו מדי חודש בחודשו, עד שבתאריך 05.07.2023 הודיע שר הפנים על חידוש אשרת התייר לתקופה של שישה חודשים (עד 31.1.2024), ולאחר מכן, בתאריך 11.01.2024, הודיע שר הפנים על חידוש אשרת התייר עד סוף השנה, ה-31.12.24, או עד סיום המלחמה באוקראינה ואפשרות לחזור אליה (המוקדם מביניהם). החידוש נעשה דרך הודעות דוברות מטעם רשות האוכלוסין וההגירה, כך שהפליטות האוקראיניות אינן מחזיקות במסמך פיזי תקף שמעיד על חוקיות שהותן.

החיים במעמד של "תיירת", במשך שנתיים, ללא אשרת שהייה פיזית מגבירים את הסיכון (שהפליטות מצויות בו ממילא) להעסקה פוגענית ולניצול. ללא אשרה מסודרת, מתקשות פליטות אוקראינה במציאת עבודה ודיר, נגישותן לשירותים בנקאיים מוגבלת, וכך גם קבלת שירותים ציבוריים. נמשיך לעקוב מקרוב אחר ביצוע פסק הדין החשוב ויש לקוות כי מדינת ישראל תממש אותו בהקדם.

תעסוקה: מאז הגיעו ארצה, משך שנתיים, במקום להסדיר את העסקתן ולהעניק לפליטות האוקראיניות אישורי עבודה, הוכרזה לגביהן מדיניות "אי-אכיפה" - בדיקת כמו המדיניות "הזמנית" שהוכרזה לגבי הפליטים מאפריקה (עוד בינואר 2011, ונמצאת בתוקף עד היום). משמעות הדבר היא שאין לפליטות האוקראיניות אישורי עבודה, אך הן רשאיות לעבוד ללא כל אמצעי אכיפה, נגדן או נגד מעסיקהן. זאת, כל עוד המלחמה באוקראינה נמשכת ונשקפת להן סכנה בארץ מולדתן.

מדיניות אי-האכיפה העמומה מגדילה גם היא - את הקושי במציאת עבודה ואת הסיכון להעסקה פוגענית ולניצול. לפי הנתונים שנאספו עד כה בא.ס.א., 39% מהפונות האוקראיניות אינן עובדות ו- 26.2% מהפונות מועסקות באופן "לא חוקי".

ילדים וחינוך: על פי ההערכות, כ-3,000 ילדים אוקראינים הגיעו לישראל מאז פרוץ המלחמה באוקראינה. זאת, כאשר ילדים ששהו בארץ 3 חודשים ויותר, יכולים להירשם במערכת החינוך הציבורית.

לפי שאלונים שהעברנו לאחרונה בא.ס.א., בקרב 57 אימהות פליטות אוקראיניות (של 87 ילדים שהגיעו עמן לישראל, שניים או שלושה ילדים במשפחה), עולה כי כיום רוב הילדים - כ-89.5% לומדים במערכת החינוך הישראלית ורשומים לגנים ובתי ספר באזור

מגוריהם. משמעות הדבר היא שכ-10% מילדי הפליטות האוקראיניות אינם נמצאים במסגרות חינוכיות בישראל למרות חוק לימוד חובה. הסיבות שבגינן ילדי פליטות אוקראינה אינם לומדים במערכת החינוך הישראלית הן מגוונות, אם כי מעלות סימני שאלה רבים:

יש ילדים שלא נמצאה עבורם מסגרת מתאימה בשכונת מגוריהם (למשל בשכונות חרדיות); יש ילדים הנמנעים מלהגיע לבית הספר בגלל שסובלים מבריונות והטרדה מצד ילדים אחרים (מצוקה שגוברת ככל שאין אפשרות לתווך אותה לצוותי החינוך בשל פערי שפה), ונמנע מהם לעבור לבית-ספר אחר; ויש ילדים שבת-הספר פשוט סרבו לקבל אותם, בטענה שאין כניסה לילדים השהים בישראל על תקן של "תיירים" (ולא מטעם חוק השבות). אף שלא ידוע אם סירוב מסוג זה הוא תופעה רחבה או חריגה, הדבר אינו חוקי ודורש בדיקה.

עם זאת, קיימת שונות ביחסן של רשויות מקומיות כלפי ילדי פליטות אוקראיניות, כמו גם שונות בין בתי ספר שונים ברחבי הרשות. למשל, בבית ספר אחד בבת ים, לא ניתן תגבור בעברית לילד בנימוק שתגבור כזה לא ניתן ל"תיירים"; ובבית ספר אחר בבת ים כמו גם בפתח תקווה, סורבה קבלתו של ילד ללימודים. מכאן, שיש אימהות המתגוררות כאן בתלישות כפליטות, ומתקשות לצאת, לעבוד ולפרנס את משפחותיהן, משום שילדיהן לא משתתפים במסגרות הבוקר והצהריים של בתי הספר והגנים הציבוריים.

לא זו אף זו, ילדים המתחנכים בבתי ספר ישראלים, לעתים קרובות יושבים בכיתה מבלי לדעת לדבר, לקרוא, או לכתוב בעברית, ומבלי לקבל שום תגבור שפתי או ליווי חינוכי מותאם: מהשאלונים שהפצנו עולה כי 42.1% מהילדים הלומדים במערכת החינוך הישראלית, לא מקבלים סיוע או תגבור בשפה העברית, גורם שמקשה על שהותם בכיתה ברמה הרגשית (ערך עצמי), התקשורתית (היכולת להתחבר לילדי ישראלים/ לתווך קשיים אישיים כמו התמודדות עם בריונות, כאמור, למורים), והמקצועית (היכולת ללמוד). בהינתן ש-88.9% מהילדים נמצאים, לפי השאלונים, בכיתות רגילות, ורק 11.1% לומדים בכיתה או בקבוצה נפרדת (עבור עולים), יש יסוד סביר להניח שהרוב הגדול של הילדים - כבר שנתיים שלמות יושבים בכיתה - מבלי להבין את תכני הלימוד.

השפה היא חסם מרכזי גם באינטראקציה של האימהות עם הצוותים החינוכיים במוסדות הלימודים: 50% מן המשיבות על השאלונים טענו שאינן מקבלות מידע על ילדיהן מצוותי החינוך, היות שהמידע לא מוגש להן שפתית.

מצוקת דיוור גוברת: עם פרוץ המלחמה באוקראינה נדרשו הפליטות שהגיעו לישראל להתארח בבתי אזרחים ישראלים, והמדינה סיפקה פתרונות דיוור רק במקרי קצה. עם חלוף הזמן, חלק נרחב מהמארחים לא יכול עוד לארח את הפליטות והמדינה חדלה לספק פתרונות דיוור, גם לא במקרי קצה. פליטות רבות נאלצו אפוא לחפש דיוור בשכירות, אך משום אשרות השהיה קצרות הטווח שניתנו להן עד כה, הן נתקלו לעיתים קרובות בקושי בשכירת דירה, מה גם שדמי השכירות בישראל גבוהים במיוחד ומטילים עליהן נטל כלכלי שלא כולן יכולות לעמוד בו. בתוך כך, משפחות רבות של פליטות מאוקראינה שוכרות כיום דירות יחד, חיות בצפיפות עם ילדיהן, עם הכנסה קטנה.

סחר בבני אדם וזנות הישרדותית: עוד בסוף שנת 2022, נראה גידול במקרים של פליטות המוצאות עצמן במצבים קשים של סחר וזנות הישרדותית. המרכז עבור פליטים אוקראינים - תל אביב מיפה אז כ-850 נשים הנמצאות בזנות הישרדותית, מתוכן - אף לא אחת הסכימה להיכנס לתוכנית להגנה ושיקום שורדי ושורדות סחר, גם בגלל היעדר גישור שפתי מותאם לתיווך התהליך המורכב הזה.

בהקשר הנוכחי, יש לציין כי **דוח הסחר בבני אדם של משרד החוץ האמריקאי לשנת 2023** השאיר את מדינת ישראל בדירוג 2 בשנה השנייה ברציפות, תוך שתואר כיצד מעמדם העמום של מבקשי מקלט בישראל חושף אותם לניצול ולהסללה לזנות הישרדותית. **בדוח תוארה גם פגיעותן של פליטות אוקראינה שנמצאות בישראל לסחר.**

המלחמה שפרצה בישראל, פגעה במצבם של רבים מאיתנו מבחינה כלכלית ונפשית כאחד. מכאן, שעבור הפליטות האוקראיניות, הפגיעות יותר ממילא, המלחמה מגבירה על אחת כמה וכמה את הסיכון לסחר בבני אדם וזנות הישרדותית.

הידרדרות בבריאות הנפש: עבור פליטות רבות, שחוו ונמלטו ממלחמה בארץ מולדתן, ההתקפה של חמאס פירושה החייאה מחדש של טראומות. בהיעדר גישה לשירותי בריאות הנפש, הן אינן מקבלות את התמיכה הנפשית שהן זקוקות לה כבר שנתיים.

לאחר שנתיים של פליטות בעקבות פלישה לארץ מולדתן, הפליטות האוקראיניות וילדיהן מתמודדות בישראל עם מלחמה אחרת, שמוסיפה עוד מצוקה הומניטרית, דחק כלכלי וקושי נפשי, להן וילדיהן. ניסיונו המצטבר בסיוע לפליטים ומבקשי מקלט מאריתריאה ומסודן, שחיים בישראל כדין כבר כ-15 שנים תחת הגנה קבוצתית מפני הרחקה, מלמד כי ללא כל מעטפת סוציאלית, הפליטים נדחקים לחיים בעוני, אי-ביטחון תזונתי והידרדרות בריאותית ונפשית מתמדת. על מדינת ישראל ללמוד מכך ולפעול לאלתר לחידוש ולהרחבת המענים המסופקים לפליטות אוקראינה וילדיהן, כך שיאפשרו להם חיים מוגנים בכבוד ובביטחון, כמו גם התפתחות וחינוך - על פי החוק.

לפרטים נוספים:

עו"ד אורלי לוינזון-סלע, א.ס.א. - ארגון סיוע לפליטים ולמבקשי מקלט בישראל,
050-6232586 orly@assaf.org.il

הדר אביאל, א.ס.א. - ארגון סיוע לפליטים ולמבקשי מקלט בישראל, hadar@assaf.org.il,
050-6874887